
KLEM DÉNES

A MAGYAR REFORMÁTUS ÉNEKTANÍTÁS FEJLŐDÉSE A XVIII–XIX. SZÁZAD FOLYAMÁN

Bevezetés

Hazánkban a gyermekekkel kapcsolatos zenei nevelési törekvések évszázadokra nyúlnak vissza. Kodály Zoltán munkássága természetesen megkérdőjelezhetetlen e tekintetben, s az nem is állhat szándékunkban. Azonban talán kevés szó esik arról, hogy a Magyarországon működő jelentősebb felekezetek által működtetett alsó-, illetve középfokú iskolákban a kodályi elvek érvényre jutása előtt hogyan tanították a gyermekeket énekelni, vagy kottát olvasni. E gazdag téma egy érdekes korszakának módszertani problémáival kapcsolatos kérdésekre szeretnénk a következő oldalakon rávilágítani.

A magyarországi református istentiszteleteken a kezdetektől fontos szerepet töltött be a gyülekezeti éneklés. Annak színvonala azonban az idő előre haladásával zuhanni kezdett, sőt már a XVII. században sem volt hibátlan, mint azt megörökítette az *Öreg Graduál* előszavában Geleji Katona István (1589-1649) református püspök. (Csomasz Tóth, 1978.) Ez a megleghezősen kicsiny zenei igény a XVIII. században is tapasztalható volt. Maróthi György (1715-1744), a debreceni Kollégium polihisztor tanára, svájci peregrinációja (1731-1738) után döbbsen rá: városa gyülekezeti éneklésének színvonalán változtatni kell. Zenepedagógiai munkáját két területen kezdte meg. Egyrészt a gyülekezeti éneklést az énekes könyvekhez kapcsolt zeneelméleti összefoglalókkal (kompendiumokkal) igyekezett segíteni, mivel az előbbieken pontosan rögzített dallamokat a hívők nagy része hallás után, tehát egy idő után azokat óhatatlanul megváltoztatva énekelte. Másrészt a Kollégium falai között, a diákoknak szintén a kottaolvasáson alapuló zenei nevelését tűzte ki céljául, amihez kapcsolódott a ma is működő Kántus elődjének, az első hazai négyszólamú református kórusnak az életre hívása. Maróthi halála után, az 1750-es évektől Csákvári Varjas János (1721-1786) vette át az intézmény és a kórus irányítását. Munkáját meghatározta Maróthihoz való kötődése, igyekezett a gyakorlatban alkalmazni zenepedagógiai elveit. Ezt tükrözi a magyar neveléstörténet első protestáns tantervének, a *Methodus, quam, in collegio reformatorum helveticae confessionis Debrecinensi, omnes scholas inferiores docentes, inde ab infima elementariorum classe usque ad oratoriam et logicam sequuntur*-nak (a továbbiakban: *Methodus*) összevetése Maróthi György munkáival, melyet 2016-ban tettünk meg, s egy előadás keretében igyekeztünk bizonyítani: a *Methodus* énektanítással foglalkozó

utasításainak megalkotása minden valószínűség szerint Csákvári Varjas János munkáját dicséri. (Klem, 2016.) A *Methodus* 1770-es, majd 1791-es tartalmilag korrigált (egyébként az énektanítás szempontjából változatlan) megjelenése után 1846-ig zenei módszertani munka nem jelent meg a hazai református egyház kiadásában. Ekkor nyomtatták ki a Kollégium két híres tanárának, Szotyori Nagy Károlynak és Zákány Józsefnek *Énekhangzatos könyv* című művét, majd 1851-ben következett Batizi András *Kis énekléstana*. Jelen munka célja, hogy megvizsgálja: a *Methodus* első megjelenése, valamint az *Énekhangzatos könyv* és a *Kis énekléstan* kinyomtatása között eltelt közel 80 év alatt milyen módszertani változásokon ment keresztül a hazai református énektanítás. Szeretnénk leszögezni: tisztában vagyunk vele, hogy a református egyház istentiszteletein a zene nem önmagát szolgálja, annak alárendelt szerepe van. Mégis, kíváncsiak voltunk, vajon hogyan képzeltek el a már fentebb említett, neves tanárok a ma már természetesnek tűnő, alapos kottaismeret elsajátítását. Véleményünk szerint ugyanis el lehet választani a teológiai kérdéseket az ének-zene módszertani kérdésektől, ha az énekes könyvek zenei anyagát vesszük alapul.

A fent nevezett három munkából a *Methodus* 1770-ben kinyomtatott példányát (*Methodus*, 1770) az Országos Széchényi Könyvtárban, az *Énekhangzatos könyvet* (Szotyori Nagy és Zákány, 1846) a Tiszántúli Református Egyházkerült Nagykönyvtárában Debrecenben, a *Kis énekléstant* (Batizi, 1851) pedig a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteményében találtuk meg. Két utóbbi mű magyarul íródott, a dokumentumok eredetiségéhez kétség sem férhetett. A tantervnek mindezidáig egyetlen magyar fordítása jelent meg,¹ melyet forráskritikának vetettünk alá, s összevetve az eredeti nyomtatvánnyal, néhány apróbb, zeneileg értelmezhető hibát találtunk, melyeket természetesen igyekeztünk helyesen értelmezni munkánk során.

A Methodus és a református énektanítás helyzete a XIX. század első felében

A *Methodus* igen részletesen, 21 pontban taglalja az ének tanításának feladatait, melyet a tanterv függelékébe illesztettek annak szerkesztői: „Appendix I. Instructio Pro Docente Artem Canendi.” Ennek előszavában meghatározzák: minden osztálytanítónak kötelessége a megadott pontok alapján éneklésre tanítani növendékeit, méghozzá – követve Maróthi szellemiségét – azt a kottafelismerés készségének elsajátítására alapozva kell cselekedni. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy ezt a készség szintet deklaráltnál csupán olyan magasra

1 A *Methodus* a kor elvárásainak megfelelően eredetileg latinul nyomtatták ki. Magyar fordítása megtalálható az alábbi kötetben: G. Szabó Botond (1996): *A Debreceni Református Kollégium a „pedagógia századában”*. Debrecen.

tették a tanterv írói (véltetően Csákvári Varjas János), ami a református énekes könyvek olvasásához, s a többszólamú művek megszólaltatásához elegendő kellett, hogy legyen. (Ez a XIX. századi munkák közül az Énekhangzatos könyvről mondható el, a Kis énekléstan az énekes könyvben való eligazodással megelégszik.) A Methodus alkalmaztat a tanítóval bizonyos szemléltető eszközöket az ének tanítása során – melyekről lentebb még szót fogunk ejteni –, azonban ma már tudjuk: a kívánt hatást, ti. a kottaolvasásnak a diákok, majd később a hívők között való, széleskörű elterjedését nem sikerült elérni. (Fekete, 1988.) A gyülekezeti éneklés színvonala a XVIII. század végén, majd a XIX. század első felében stagnált, nem javult. A Kántust – melyet ekkortól kezdtek így nevezni – az 1840-es években már a Bécsben is tanult Szotyori Nagy Károly vezette, akinek keze alatt ismét virágzásnak indult a kórus-éneklés. (Fekete, 1988.) A Kollégium korábbi zenetanárával, Zákány Józseffel alkotta meg a század közepén, 1846-ban Énekhangzatos könyv című tankönyvét. (Bajkó, 1988.) A mű előszavából kiderül: azt hiánypótló munkának, egyszerűs mind egy több kötetes sorozat első darabjának szánják. Batizi András Técsőről, Máramaros megyéből származott. Az 1830-as években több helyen töltött be rektori tisztséget, az 1850-es évek elején lett iskolai közfelügyelő. Véltetően az erős alapokat nyújtó debreceni tanulóévek, a templomokban felgyülemllett negatív zenei tapasztalatok, valamint a segítő szándék sarkallta arra, hogy 1851-ben megírja Kis énekléstan című művét, melyet Debrecenben nyomtattat ki.

A két kortárs mű között alapvető különbség, hogy Batizi András munkája szerkesztéséhez a katekizmus módszerét használja, mellyel a célja: minden a művet haszonnal forgató, munkáját komolyan vevő tanító megérthesse az abban foglaltakat, s mintegy tanári kézikönyvet adjon a kollégái kezébe. E szembeötlő eltérés mellett két alapvető megegyezést találhatunk a munkákban: egyrészt alapvető céljuk a gyülekezeti éneklés javítása, a kottahű éneklés minél szélesebb körű elterjedése, elsősorban az elemi iskolák padjaiban ülő gyermekek oktatásán keresztül, másrészt ez utóbbihoz kapcsolódik, hogy a tanítókat célozzák meg munkáikkal. A következőkben a munkák módszertani összevetésére vállalkozunk.

A Methodus, az Énekhangzatos könyv és a Kis énekléstan módszertani szempontú összehasonlító vizsgálata

Az összehasonlításhoz munkánk kezdetén megpróbáltunk olyan szempontsort találni, amely alapján az elvégezhető. E lista áttekintése után rögtön leszűrhető egyfajta következtetés: az ének-zene jelenben is folyó módszertani útkeresései már a XVIII-XIX. században elkezdődtek. Kodály Zoltán zene-pedagógiai elvei között az egyik legfontosabb az élményszerű zeneoktatás kérdése. Véleményünk szerint a vizsgált munkák szerzői – elsősorban a három

Az elemzett munkákban elsősorban a dúr-skála megismerését segítették szemléltető eszközökkel. A Methodus az 5. és a 6. ábrán található c-, illetve f-alapú diatonikus hangsort ábrázolja hangnevekkel, melyet – mint lentebb látni fogjuk – a fél hang távolság tudatosítására is használ. Szotyori Nagy és Zákány G-kulcsot használnak minden esetben, s igen alaposak munkájukban: 3#-ig és 3b-ig minden dúr-jellegű hangsort vonalrendszerben is ábrázolnak, sőt a 30. oldalon a', illetve d' hangokról indulva dallamos moll, valamint eol hangsorokat szemléltetnek. A Kis énekléstanban kifejezetten hangsort a szó módszertani értelmében nem találunk, csupán hangokból álló olvasó gyakorlatot a 18. oldalon, ahol egyúttal a hangok abszolút elnevezésével először találkozunk a műben úgy, hogy azokat összekapcsolja a vonalrendszerben elfoglalt helyükkel. Ebből azt a következtetést szűrhetjük le, hogy a hangsorok ábrázolását Batizi tartotta legkevésbé fontosnak, másra helyezve inkább a hangsúlyt oktatási módszerében.

Az, hogy az ábécés hangok tanításával a tárgyalt munkák írói foglalkoztak, bizonyítja, hogy pontos kottaolvasás e nélkül az adott korban sem volt elképzelhető. A ma már hazánkban (s szerte a világon) Kodálynak köszönhetően általánosan elterjedt (relatív) szolmizációt ekkor még nem használták, így az abszolút hangnevek ismerete elengedhetetlen volt. A Methodus a szemléltetést a fentebb már említett módon kezdi: rögtön a tanítás elején a kisdíákok alapvető ismeretére, az ábécére hagyatkozva magoltatja látens módon a majdan hangnévként használt hét betűt. A melléklet 21 pontjából az első nyolc foglalkozik az ábécés hangok, s azon keresztül a különböző, elsősorban az énekes könyvekben előforduló hangközök tanításával, de vonalrendszer nélkül (!), csupán a betűk elnevezésére hagyatkozva. Majd a 10. pontban következik a hangjegyek vonalrendszerben való elhelyezése, különböző kulcsok szerint, melyek tanításának sorrendjét már a tanítóra bízta. Ez utóbbi, vagyis a kulcsok szempontjából eltérést találunk az Énekhangzatos könyv és a Kis énekléstan között, a Methodushoz képest is. Szotyori Nagy és Zákány gondolatmenete kissé nehézkesnek tűnik számunkra, ugyanis a 20. oldalon először bemutatják a hangjegyeket pusztán vonalrendszerbe helyezve, elnevezés nélkül. Ezt követően a 20-21. lapon a Methodus módszerét megtartva, az abszolút elnevezéseket magoltatja a gyermekekkel, s csak ezt követően kapcsolják össze a hangok elnevezését és helyét, G-kulcs szerint vonalrendszerbe helyezve. S ha már a kulcs kérdéséről szót ejtünk, Batizi András talán a legpraktikusabb megoldást választja: tenor-kulcsban magyarázza műve 18. oldalán a hangok abszolút elnevezését, de nem szárazan, bifláztatva azokat, hanem már rögtön kvázi gyakorlatba helyezve, olvastatva a kottát, mely készséget már megalapozza az előző oldalakon. Érdekes viszont feltennünk a kérdést: melyik mű gyakorlata válhatott be a mindennapokban? A Methodusé, amely a tanítónak csupán egy-két mondatban felsorolja az ábécés hangokkal való tennivalót? Az Énekhangzatos könyvé, amely G-kulcsban, tehát megfelelő magasságban, ám nem a tenor-kulcsban való olvasatást segíti első sorban?

Esetleg a Kis énekléstané, amely az énekes könyvek szerint C-kulcsban gyakoroltat, ám nem a gyermekek hangmagasságában? Kérdésünkre ehelyütt választ nem adhatunk, csupán leszögezzük: a bevezetésben említett 80 év itt is metodikai fejlődést idézett elő.

A negyedik szempont a hangközők tanítása és ábrázolása, mely véleményünk szerint a leginkább szembeűűő különbségeket mutatja az alkalmazott módszerek tekintetében. Ennek oka vélhetően a gyűlekezetet alkotó hívők jelentős részénél tapasztalható hamis, az eredeti dallamtól eltérő éneklés lehetett (Csomasz Tóth, 1978), ugyanis a dallamokat alkotó különböző hangközőket csupán énekelve lehet megtanulni tisztán intonálni, majd kottáról is énekelni, s ennek a problémának a metodikai megoldása a szerzőktől kreatív gondolkodást igényelt. A XVIII. századi tanterv a melléklet 4. pontjában a már idézett 2., illetve a 3. ábrát használja szemléltetésre. Utóbbiban az ábécé idézett betűit duplázva íratja egymás mellé, ezzel vélhetőleg a tiszta prím hangközt igyekszik tudatosítani. Azért gondoljuk, hogy igyekszik, mert itt sem énekeltek, csupán számoltatja a gyermekekkel a betűk távolságát, s így nevezi meg a hangközőket. Külön betűoszlopot (4. ábra) használ a kényes terc hangközők szemléltetésére, mint a „hangközügrás” fogalmának megértetésére, s a kis- és nagy terc megkülönböztetésére, s ugyanígy jár el a tiszta kvinttel és a tiszta kvarttal (7., 8. és 9. ábra). Az Énekhangzatos könyv első fejezete a hangközőkről értekezik, tehát szerzői alapvető szerepet szánnak munkájukban ennek a területnek. Alapvetésként két zsoltárdallam² elsajátítását célozzák meg (a 42. és a 65.), melyeket kvázi indukciós dalként használnak majd az egyes hangközlépések megtanításánál. (Ezt a lépést egyébként a dallamrajzzal való éneklés, s a már fentebb elemzett „pontoszlop” tárgyalása is megelőzi.) Vagyis a tanító nem erőlteti a tudást, hanem a helyes megoldást – jelen esetben egy-egy hangközlépést – saját éneklésükön keresztül képesek felfogni. Így azokat magolás és erőltetés nélkül tudják más dallamok kottaképét látva is reprodukálni. A könyv végén mellékletként minden hangközőre gyakorlatokat is közölnek a szerzők. Batizi András a tiszta príműtől a tiszta oktávig minden egyes hangközőre játékos szöveget, illetve dallamot ír, melyet tenor-kulcsban, s a tanult ritmusértékek variálásával alkot igen kreatív gyakorlattá. Csupa terc hangközőből álló gyakorlatának szövege például így hangzik: „Le és fel harmadik lépcsőre szállj. Vigyázz hogy minden ugrást eltalálj.” (Batizi, 1851. 19. o.) A megfelelő hangköző tudatosítása után a gyakorlást már megfelelő zsoltár-, illetve dicséret-dallamokkal írja elő, melyek dallamait immár képesek olvasni. Látható tehát, hogy milyen változatos módon közelítették meg ezt a területet a művek

2 Munkánk során a zsoltár- és dicséret-dallamokat e kiadás alapján vizsgáltuk: Közönséges istentiszteletre rendeltetett énekes könyv, mely Szent Dávid zsoltárin kívül magában foglal, némelly kiválogatott és a ’helvétziai vallástételt követő négy superintendentia által jóváhagyott énekeket, egynéhány imádsággal együtt. Debreczenben a város nyomdájában. 1853.

írói. Megjegyezzük: mai zenepedagógiánkhoz ebben Batizi András elgondolása áll a legközelebb, hiszen az egyes hangközöket indukciós dalok segítségével tanítják a pedagógusok.

A fél hang távolság problematikája is hangsúlyos szerepet kapott valamilyen formában, mindhárom munkában. Tekinthetjük ezt természetesnek azért, mert a korabeli leírások szerinti „igénytelen” éneklésben ez is súlyos szerepet játszott: az énekes könyvekbe bekerült dallamok mind vagy dúr-, vagy moll-jellegűek voltak, s egy fél hang különbség igen jelentős különbséget jelent. A Methodus az 5. és a 6. ábrán a c- és f-alapú diatonikus dúr hangsort összehasonlítva próbálja megtanítani a fél- és egész hang (kis- és nagy szekund) közötti különbséget. Elméletben logikusnak tűnhet, a gyakorlatban viszont kétséges a sikeressége ennek a módszernek: a c-b egész-, illetve a c-h fél hanglépés megkülönböztetésére alapozza gyakorlatát a tanterv írója. Viszont a c-b és c-h lépések a két skálának nem azonos helyén szerepelnek, így válik véleményünk szerint kétségessé a sikeres tudatosítás menete. A Methodus használata – vagy annak következtelen használata – is vezethetett oda, hogy évtizedek alatt sem sikerült az alapvető zenei igényességen javítani. Ezen próbált meg változtatni az Énekhangzatos könyv is: a hangsorok nem vonalrendszerben való ábrázolásakor a fél hang távolságot kis kötőívekkel jelölték a szerzők azokon a helyeken is, ahol erről külön nincs szó. Vagyis rejtett módon igyekeztek a lehető legtöbb helyen ráirányítani a figyelmet a kényes lépésekre. A Kis éneklésstanban Batizi oldalakon keresztül taglalja a fél hanglépés fontosságát. A 179. dicséret első sorát veszi segítségül, indukciós dallamként használva azt a tudatosításra, s megjegyezzük, a kézikönyv szövegéből is kitűnik: nem tartották elképzelhetőnek a fél hang megértése nélkül a tiszta éneklést.

Konklúzió

Fent említett szempontok tehát mindhárom munka összehasonlítását lehetővé tették, segítségükkel a módszertani változások nyomon követhetők. Megállapíthatjuk, hogy a Methodust követő évtizedek érlelték meg azokat az eszközöket, melyeket műveikben alkalmaztak a XIX. századi szerzők. Igen fontos még néhány szót ejteni arról a fejlődésről, ami alapvetőnek tűnik számunkra az összevetés elvégzésekor: a játszva tanulás szemléletének előtérbe kerülése. Csupán egy-egy példát emelünk ki a két XIX. századi munka első fejezeteiből. Az Énekhangzatos könyv tulajdonképpen a hazánkban ma is használt módszerrel érezteti a gyermekekkel a hangmagasságot: a hallás után megtanított zsolnárt dallamrajzzal kísérik a gyermekek. A Kis éneklésstanban Batizi András még inkább játékosan kezdi a zenetanítást: különböző tárgyak (pl. harang) mozgását utánózva alakítja ki a gyerekekben az időmértékkel kapcsolatos fogalmakat. Ez a szemlélet a Methodus lapjain még nem

fedezhető fel, s talán nem is meglepő, hiszen a filantropizmusnak a zenepedagógiában való megjelenésére lehet ez bizonyíték: Zákány József az 1820-as években már Basedow és Salzmann hatása alatt végezte pedagógiai munkáját Debrecenben (Bajkó, 1988), ahol később teológiai hallgatóként tanult Batizi András is, így ez az eszme rá is hatással lehetett.

Az említett szemléletbeli különbségből, s a fentebb tárgyalt szempontokból is látszik: a munkák eltérő didaktikai megközelítéssel, de alapvetően közös céllal íródtak, s a fejlődés természetesnek is mondható, 80 év távlatában. Azonban erre szükség volt, hiszen a zenei színvonal jobbítása sarkalta a szerzőket írásra, s ez jelenti a legerősebb kapcsolatot műveikben.

Irodalom

Bajkó Mátyás (1988): A nemzeti műveltség jelentkezésének és kibontakozásának kora (1804-1849). In: Barcza József (szerk.) A Debreceni Református Kollégium története. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya. Budapest. 151-191.

Batizi András (1851): Kis énekléstan. Debrecen.

Csomasz Tóth Kálmán (1978): Maróthi György és a kollégiumi zene. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Fekete Csaba (1988): A kollégiumi énekkar történetének rövid áttekintése. In: Barcza József (szerk.): A Debreceni Református Kollégium története. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya. Budapest. 753-775.

Klem Dénes (2016): Maróthi György zenei szellemisége a „Methodus” lapjain. Előadás: Egyház és társadalom – Fejezetek hazánk újkori művelődéstörténetéből. Eszterházy Károly Egyetem, Eger, 2016. november 17.

Methodus, quam, in collegio reformatorum helveticae confessionis Debrecinensi, omnes scholas inferiores docentes, inde ab infima elementariorum classe usque ad oratoriam et logicam sequuntur. (1770). Margitai. Debrecen.

Szinnyi József: Magyar írók élete és munkái. <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/b/b01229.htm>

Szotyori Nagy Károly – Zákány József (1846): Énekhangzatos könyv. Werfer. Debrecen.